

A PALLAS NAGY LEXIKONA

AZ ÖSSZES ISMERETEK ENCIKLOPÉDIÁJA

TIZENHAT KÖTETBEN

VIII. KÖTET

Gesztely – Hegyvám

A SZÖVEGBEN 169 ÁBRA; KÜLÖN MELLÉKLETŰL 49 KÉP, EZEK KÖZT
5 SZINNYOMAT, 6 TÉRKÉP ÉS 1 VÁROSI TERVRAJZ

BUDAPESTEN

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1894

Ggbr., alsóbbfoku tengeri állatok neve mellett *Gegenbauer* Károly nevének rövidítése (l. o.).

Ghadamesz (Gadamesz), l. *Rhadamesz*.

Ghadir (arab) a. m. fő v. egyáltalán: álló víz. Geográfiai nevekben is előfordul. A mohammedánoknál híressé vált a *G. Khumm*; a síták hagyománya szerint ezen G. mellett jelölté ki Mohamed próféta vejét, Alit jogos utódjául. V. ö. *Goldziher*, Az iszlám (135. lap).

Ghago, vidék és város a Szudánban, l. *Gogo*.

Ghagra, l. *Gogra*.

Ghain v. *Gain*, Khorassan persa tartományban fekvő város, az é. szélesség 32° alatt, nem messze az afganisztáni határtól, 4000 lak. Pusztulásnak indult, de hadászati szempontból fontos hely, mert a Heratba vezető utat róla egészen át lehet tekinteni.

Gharbieh (Garbrich), alsó-egyiptomi tartomány a Nilus deltájában, annak két ága és a Földközi-tenger közt, 6062 km²-nyi megművelhető területtel, (1882) 936,276 lak., akik közt 18,900 beduin. Az egészen sík, számos csatornától átszelt vidéken főképen pamutot, azután cukornádat, szeszimot, rizst, kukoricát, dohányt, lent és különböző gyümölcsöket termesztnek. Az állattenyésztés is virágos. Fővárosa: Tanta.

Ghardaja (Ghardaia, Toghardenit), város Algériában Alger départementban, 165 km.-nyire Laghualtól, az Ued-Mzab jobb partján, 11,400 lakossal, G. a Beni Mzab nevű néptörzs fővárosa; miként e nép többi városainak, piramis alakja van; a házak egymás fölé levén építve. Körfalai dűlendeznek és alacsonyak. Szép kertek környékezik. Egykor nagyobb kiterjedése volt a mainál.

Ghasszánidák, Dél-Arábiából származó fejedelmi család, mely a VI. században mint a római birodalom vazallusa a szíriai arabok fölött uralkodott. A G. hatalma Észak-Szíriától kezdve, hol Palmira volt legnevezetesebb városuk, Palesztinán és a Jordán keleti partján levő tartományokon át egészen az Arabia északi részét határoló szíriai sivatag lakóira terjedt ki. E dinasztia uralkodásának kezdetei homályba vesznek. Az V. század végével kezdődnek róluk biztosabb adataink; ekkor e családból származó fejedelmekkel találkozunk, kit Anastasios császár (491—518) az arabok fejedelmévé kinevez. Legelső uralkodójuk, kiről az arab források biztos tudomást nyújtanak, Al-Hárit (azaz Aretas) ibn Dsabala (529—569), kit Justinianos az arabok királyává nevezett ki és patrikos rangra emelt. A G., kik különben a monofizita kereszténységet vallották, azon feladatot teljesítették, hogy a római birodalomnak a persák ellen viselt háborúiban arab segédereget nyújtsanak és a folyton nyugtalanuló arab törzseket féken tartásuk. Polyton ellenséges lábon állottak a persák fenhatósága alatt a mezopotámiai arabság fölött uralkodó Lakhmidákkal (l. o.) és ezáltal is a persa birodalom hatalmának gyengítéséhez járultak. E harcain foglalkozásuk mellett a G. az arab irdalomban a költészet és művészet pártolása által váltak híresekké. Az iszlámot megelőző korszak leghíresebb arab költői a G. uralkodók kezét és jótétéményeit keresték és élvezték; a sivatag legnevezetesebb költői fordultak meg udvarukon. Midőn a bizanci császárság az iszlám ellen

védi meg létezését, a G. a keresztény hadak segítői között vannak. A császárság hátrulása a G. uralkodásának is végét szította. 634. a mohammedán arabok nagy hadvezérével, Khálidtól vereséget szenvedtek; két évvel később a legutolsó G., Dsabala ibn Ajham a Jarmuk mellett ütközothben (636) kénytelen volt magát a mohammedáni hatalomnak végkép alávetni és az iszlám hitvallására áttérni. Büszke szelleme azonban nem alkalmazkodhatott azon megalázó követelményekhez, melyeket az új viszonyok reá róttak; arab hazáját elhagyva, a bizanci birodalomba költözött, ahol élete fogytáig maradt. Némelyek szerint Konstantinápolyban halt meg a G. ez utolsó sarjadéka. A G.-nak tulajdonítható azon *építészeti műemlékeket*, melyek a Jordán keleti partvidékén, úgy mint a hajdani Auranitis (Haurán) és Trachonitisban nagy számmal található és melyeknek stílusa teljesen különbözik azon emlékektől, melyeket római idők-ből nyugati Palesztinában találunk. E műemlékekről v. ö. *Wetzstein*, Reisebericht über den Hauran und die Trachonen (Berlin 1860); *De Vogué*, Syrie centrale. Architecture civile et religieuse du I-er au VII. siècle (Paris 1865—77); *Selah Merrill*, East of the Jordan (London 1881). Irodalmunkban: *Ghaznemann* Imre, Archeologiai értesítő, új folyton (l. köt., 1881—82, 187—192, 286—292. l.); *Goldziher*, Palesztina ismeretnek haladásá az utolsó három évtizedben (Budapest 1886, 15. és következő lapjain). A G. uralkodásának kronológiájáról, ugyint a dinasztiahoz tartozó fejedelemkről v. ö.: *Nöldeke*, Die ghassanischen Fürsten aus d. Hause Gafna's (Berlin 1887).

G-R

Ghaszna, l. *Ghaszni*.

Ghasznevidák, az első mohammedán dinasztia, mely Kelet-India fölötti uralmat magához ragadta. Nevét az afganisztáni Ghaszni várostól vette.

Ghaszni (másképp Ghaszna v. Ghiszni; ang. és franc. Ghazna v. Ghizni), város Afganisztánban, a persa-indiai Karaván-szoros mentén, 130 km.-nyire DDNy-ra Kabultól, a Gul-Ko-hegy keleti végénél, 2355 m. magasan. Pekvésénél fogva kereskedelmi és hadászati szempontból fontos helység, 15,000 házzal és körülbelül 10,000 lakossal, nagyterjedelmű bazárokkal; közelében sok falu van. A Ghasznevidák alatt Ázsia egyik legnagyobb és legszebb városának, G-Ghaszsinak romjai G.-tól 5 km.-nyi távolságban hevernek. A Ghasznevidák dinasztiaja G. után kapta nevét.

Ghat, a hinduk nyelvén lépesőt, különösen pedig a folyók lépesőzetes partjait jelenti. Az európaiak e néven nevezik a Dekan-fensík K-i és Ny-i lejtőjét. — G. óázis, l. *Rhat*.

Ghavázi (arab többszámú szó, egyösszámúban *gházi*, nön. *gházija*), a Keleten, különösen Egyiptomban kőborló törzs, melynek erkölcselenséggel bélyegzett asszonyai mint táncosnők, nyilvánosan vagy magánházakban mulatságok alkalmával lépnek fel. Arcukat nem fátyolozzák és táncaik rendszeren lasciv jellegűek. Ézért előkelő háremben nem engedik őket fellépni. A G.-k férjoi rendszerint nejeik táncá mellett muzsikálnak és egyáltalán alárendelt szerepet visznek; gyakran kovácsmesterséget űznek. A modern G.-k nem egyebek, mint utódai azon ókori táncosnőknek, kiket a régi egyiptomi emlékeken találunk. Eredetükre nézve

biztos tudás ninesen; sokan cigányoknak mondják. Ők maguk *Barámi-ké*-nak nevezik magukat és azt regélik, hogy ivadékaik az abbászida-dinasztia első idejében oly nagy befolyásu Barmakida-családnak; miután Hárun al-rasid khalifa idejében az uralkodó szeszélyének áldozataivá váltak (l. *Barmakidák*), mint kóbor törzs folytatták életüket. A mohammedán hitet vallják, sőt a Mekkába zarándokló egyiptomi karaván kíséretéből sem hiányoznak. V. ö. *Lane*, *An account of the manners and customs of the modern Egyptians.* G—H.

Ghazá (arab) a. m. háboru, különösen vallás-háboru és ez értelemben szinonim szó ezzel: *dsihád* (l. o.). De míg ez utóbbi szó csakis a hitetlenek ellen viselt vallásháboru jelölésére van lefoglalva, a G. egyéb harcolást is jelenthet, még a beduinok portyázásairól is használják. A G. egyik mellék-alakjából (ghazva) származik az európai nyelvekben a *razzu* szó; a portugál nyelvben még a *gazia* és *gazvu* alak is megvan. G—H.

Ghazali, mohammedán bölcész, l. *Al-Ghazzali*.

Ghazel, a persáknál a lírai költemény egyik kedvelt formája, melyet e sz.-ban az orientalizáló német költők (Rückert, Platen) nyugaton is divatba hoztak. Sajátsága abban áll, hogy a két első sor pár rimjére mint alaphangra minden párosszámu sor vége rá rimel, míg a páratlan számu sorok rímtelenek (aa ba ca da . . . xa); az egész költemény terjedelme 10—40 sor körül váltakozik. E forma mintegy kacéerkodik a monotoniaival, azt azonban meggátolja a páratlan számu sorok szabad végződése és a G. mérsékelt terjedelme. Sem a ritmusfaj, mely lehet jambus, trokheus, daktilus, (v. nálunk népdalszerű sor), sem a sorok hossza nines kötelezőleg megszabva; a megkezdett forma azonban következetesen megtartandó. A végső sorba gyakran bele van szöve a költő neve. A persáknál *Hafiz* a G. legkitünőbb mestere. Nálunk csak egy-két esetben kísérelték meg (Vajda Péter). N. L.

Gházi (arab) a. m. harcol és különösen vallásharcos. Szultánok, kik a hitetlenek ellen győzedelmes háborut (ghazá, l. o.) viseltek, e melléknevet szokták felvenni s a szultánok adják a győzedelmes hadvezérnek. P. a Plevna melletti ütközetről híres *Gházi* Oszmán pasa.

Ghazipur (angolul: Ghazepoor), 1. *járás* a brit-indiai Északnyugati-tartományok nevű kormányzóság Benareszi kerületében Azamgarh, Benaresz, Dsaunpur, Sahabad és Ballia közt 3315 km² területtel, (1891) 1.014.099 lak., akik közt 913.764 hindu. Földjét, bár a Gangesz és néhány mellékfolyója folyik rajta keresztül, mesterségesen kell öntözni. Kultúrnövényei: a kukorica, rizs, indigo, olajos növények, buza, árpa, sáfrány, ópium, pamut és cukornád, ez utóbbi kitünő minőségű. — 2. *Fővárosa* az ugyanily nevű brit-indiai járásnak a Gangesz balpartján, (1891) 32.885 lak., akik közt 21.824 hindu és 11.047 mohammedánus, a Sah Abdullah által a XVIII. sz.-ban épített palota romjaival. Lord Cornwallisnak mauzoleumával, aki 1805. itt halt meg, számos és élénk bazárral.

Ghazni, l. *Ghaszni*.

Gheel (ejtsd: hel), község Anvers (Antwerpen) belga tartományban, 10 km.-nyire Molltól, a Nöthe közelében, vasut mellett, (1891) 11.643 lak., bányász-

rosa H. — 2. H., az ugyanily nevű skót grófság *székhelye*, 29 km.-nyire Édinburgtól, a Tyne balpartján, (1891) 3770 lak., nagy buza- és gyapju-kereskedéssel; Lucerna Landoniaenek nevezett templommal. Gifford városán kívül H. tartja magát Knox szülővárosának.

Hadds (arab), a mohammedánok azon vallásos kötelessége, hogy legalább is egyszer életükben Mekkába zarándokolnak és ott a vallásos szokástól megkövetelt ceremóniákban részt vesznek. E ceremóniák közül a legelőkelőbbek a Ka'ba (l. o.) körül végzett ünnepélyes processzió, a fekete kőnek (l. *Hadsar*) megcsókolása, a Khutba (l. o.) meghallgatása az Arafát hegy mellett, az áldozati állatok leölése a Miná völgyben stb. E szertartásokat minden évben a Zü-l-hiddsa hónap tiz első napján végzik; minden napra el van rendelve az őt megillető szertartás. Amint a zarándokoló a szent terület határához ér, rendes ruházatából kivetkőzik és zarándok-ruhát (*ihram*, l. o.) ölt magára, melyet az összes szertartások bevégezéseig használ. Aki a H. vallásos kötelességének eleget tett, a *haddsi* nevet viseli. A hanefita ritus szabadságot ad oly mohammedánoknak, kik a kötelességnek személyesen nem tehetnek eleget, hogy költségükön helyettes által végeztessék a H.-ot. Minden évben e vallásos kötelesség teljesítésére a mohammedán világ minden részéről nagy számú zarándokoló karavánok érkeznek a szentvárosba akár szárazföldi, akár tengeri úton. A legtöbb időben körülbelül 100,000-et tettek az egybeseregelt haddsik; újabban a kolerajárványok egyik tényezőjének mondják az évenkénti összeseregélést és az európai hatalmak vesztégyár és egyéb óvintézkedések által törekednek a hadds közegészségügyi káros következményeinek elejét venni. A H. ceremóniák eredetét és történetét kutatja *Snouck Hurgronje*: *Het Mekkaansche Feest* (Lejda 1886). A XVII. sz. óta több európainak sikerült mohammedán képében a mekkai zarándokolásban részt venni; ezeknek munkáiban a szertartások leírása bőven található; az irodalomról v. ö. *Goldziher*, *Mekka utazások* (Budapesti Szemle 1889. LVII. köt. 1—31. l.).

Haden (ajtsd: hédu) *Seymour*, angol festmény-kareoló, szül. Londonban 1818 szept. 16. Orvos volt s csak negyvenéves korában adta magát képek metszésére. Különösen tájképeket kareolt sikerrel. Nagy érdeme van az eredeti kareolás művészetének fellendítése körül Angliában. Kiadásai: *About Etching* (2 rész, London 1779; 3. kiad. 1881); *The relative claims of Etching and Engraving to rank as fine arts* (u. o. 1879). Irt egy a kareolás körébe vágó munkát is *L'oeuvre grave de Rembrandt* (Páris 1880) címmel. A londoni festmény-kareolók társulatának elnöke.

Hadegészségügy, l. *Egészségügyi szolgálat*.

Hadeland, D.-Norvégia vidéke a Randsfjord mellett, Kristiania kerületben, 1252 km² területtel, 15,000 lak., nagy erdőségekkel és jelentékeny fatermeskedéssel.

Hadeln, járás Stade porosz kerületben 326 km² területtel, (1890) 16,652 lak., Otterndorf székhellyel. A lakosok azon kevesek közé tartoznak Németországban, akik legtovább, a legújabb időkig megtartották régi német községi szabadságukat.

szabásu ruhák viseletét, a törökök és keresztények egyaránt azonnal bosnyák divat szerint öltöztek föl. Halállal fenyegetett mindenkit, ki a hare védelmére föl nem kel. Fölfegyverezte a törököket s a keresztényeket, csakhamar megfosztotta Mahzar pasát a kormányzói méltóságtól, de lehetővé tette ugy neki mint tisztjeinek, hogy békében elmeneküljenek Konstantinápolyba, sőt embereivel egész a határig kísértette. Aug. első napjaiban híre érkezőn, hogy a cs. és kir. hadsereg a Száván átkelt, H. elrendelte, hogy a közeledő seregek ellenálljanak. Egy bosnyák csapat Kiszeljákba, a másik liidsére küldetett. A hadsereg gyorsan közeledvén a városhoz, H.-nak szöknie kellett. Sarajevó bevételé után H.-t elfogták. 1879. évi szept. 27. kötél általi halálra ítélték. Württembergi Vilmos herceg tábornaszernagy azonban megkegyelmezett neki, az ítéletet 5 évi börtönre változtatta. Büntetését H. Josefstadtban töltötte ki hol szabómesterséget tanult, s jó magaviseletet tanusított. 1884. fogságából kiszabadult s feleségével s két gyermekével Mekkába utazott, hol vendégfogadót s kávéházat nyitott. K-K.

Hádsib (arab) a. m. *ajónálló*, aki a fejedelmektől vagy főuraktól audienciát kérőket bebecsátja. A khalifátusban ezen, eredetileg alsóbb rendű hivatalt jelző címet nagy méltóságokra viték át; a spanyol-arab fejedelmeknél vezéri rangot jelölt. Ilyen H. volt p. Ibn Abi Ámir Almanzot, l. *Hisám*.

Hadsics Antal, író, szül. Szabadkán 1834-ben. Ginnáziumi tanulmányait Szabadkán és Pesten végezte, hol jogot is hallgatott. Már 1859. megválasztották a Szerb Matica irodalmi egylet titkárául, mely ekkoron Pesten volt. 1864. Ujvidékre költözködött a Szerb Maticával együtt, és a Szerb Omladina egyesület megteremtője volt, mely becskerekai, kikindai és ujvidéki gyűlésein elnökül választotta meg, és a Szerb ifjúság (Mlada srba-dija) c. lap szerkesztésével megbízta. 1868-ban átvette a szerb színészegyesület vezetését, s oly fokra emelte, hogy a magyarok és németek osztatlan elismerését is elnyerte. Kiadta Szindarabok gyűjteményét (Zbornik pozornisnih dela), melyből 30 kötet jelent meg eddig. 1872-től fogva pedig a Pozoriste (Színészeti) című lapot adja ki. Mint a Szerb Matica titkára 1859—69. 1873. jul.-ig szerkesztő hivatalos közlönyét a Szerb Letopiszt (Évkönyvet) és 1865—70. a Matica irodalmi lapot. Ezen időben a Zasztavában sokat dolgozott. 1867. a Kistaludy-Társulat rendes tagjául választotta meg Zmaj Jovánovics Jánossal együtt és a Szerb Matica az irodalmi osztály tagján. Érdemei fejében Ujvidék tiszteletbeli főjegyzőjének választá meg. Több ízben a magyar országgyűlésbe választott, ugyszintén a szerb nemzeti kongresszusba.

Hádsi Khalfa, *Musztafa ún Abdallah*, e néven: *Kátib Cselebi* híres török történetíró, földrajz- és irodalomtörténettudós, szül. Konstantinápolyban 1605., megh. u. o. 1658-ban. Hosszu ideig IV. Murád szultán titkára volt. Számos munkái közül legismeretesebbek: a Takvim al-tavárikh c. kortani munkája (Konstantinápoly, 1146 hidsra, olaszul Rinaldo Carlitól, Velence 1697, latinul Reiskétől, Lipsce 1766); Dsihánnumá c. földrajzi könyve (Konstantinápoly 1145 hidsra, latin-

nul Norberg-től, 2 kötet, Lund 1818). A mohammedán irodalmak bibliográfiájára nézve alapvető munkáját *Flügel* adta ki *Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum* cím alatt arabul és latinul (7 kötet, London 1835—1858; az arab szöveget Bulakban is kiadták, 1274 hidsra). E munka, melynek bevezető értekezései alapján készült *Hammer Purgstall* könyve: *Encyclopädische Übersicht der Wissenschaften des Orients* (Lipese 1806) a mohammedán irodalomtörténet nélkülözhetetlen segédeszköze. H. a törökök tengeri háborúiról is írt egy könyvet (Konstantinápoly 1141 hidsra), melyet angol fordításban (London 1830) Mitchell tett közzé. G—R.

Hadsin, város Adana kisázsiai tartományban, 70 km.-nyire Szisztól, 1576 km. magasan, a Szarar-szu völgye fölött. (Csihacev szerint) 10,000 lak., kik közt 10—15% mohammedán, a többi keresztény és akik a közeli vasércbányákat művelik, fegyvereket kovácsolnak és vasedényeket készítenek.

Hadsi-Oglu-Bazardsik (Pazardsik, Dobrics), l. *Pazardsik*.

Hadsipur, város K.-Indiában, l. *Patna*.

Hadszer, mindaz a tárgy, melyekkel, kivéve az élelmi szereket, a háborút viselő sereget el kell látni.

Hadszertár, az arzenál magyar neve. l. *Arzenál*.

Hadtáp (étappe). A hadi élelem (l. o.) egy-egy adaga egy kenyér és egy hadtáp-adagból áll. Ez utóbbit képezi: 300 gr. marhahus (vagy egyenlő táplálási értékkel bíró sertés-, juh- stb. husnyenyiség), 140 gr. hüvelyes, rizs stb. (vagy 200 gr. buza- v. 300 gr. kukoricaliszt), 20 gr. zsír, 30 gr. só, 0.5 gr. paprika s ha kapható ecet; a H.-hoz tartozik továbbá 30—50 cl. rántottleves, v. 18 cl. kávé (tea, kakaó) és 36 cl. bor (esetleg sör, rum vagy pálinka). A H.-pal végre jár egy adag dohány is (35.6 gr.). K. R. I.

Hadtáp-állomások (franc. *étappe*), katonailag berendezett helységek a katonai utak mentén, melyek az átvonuló csapatok ellátási, felszerelési s betegápolási szükségleteinek kielégítésére rendelkeznek. A H.-ok béke idején csupán a csapatoknak külföldön való átvonulása esetében állanak fenn s körülbelül egy napi járásra fekszenek egymástól. A háborúban a *hadtáp-vonalak* a hadsereg összeköttetéseit képezik; ezek mintegy az életerek, s gondosan őrizendők. Minden hadtáp-állomásnak van hadtáp-parancsnoka, minden hadsereg részére létezik egy hadtáp-felügyelő, kinek feladata az illető vonalakon az utószállításoknak s ezek őrzésének vezetése. A vasutak csaknem kizárólag hadtáp-vonalak gyanánt használatnak. K. R. I.

Hadtartalék, magában foglalja mindazon hadkötelezetteket, akik háború esetében a béke idején létező haderő kiegészítésére s szaporítására felhasználhatók.

Hadttest, a több (2—3) hadosztály egyesítése által keletkezett seregrész H.-nek nevezik. A H.-hez beosztott hadosztályokon kívül a H.-hez tartozik még: a *H.-parancsnokság*, a *H.-tüzérség*, *műszaki csapatok*, egy *vonat-század*, a *törzscsapatok* (1 honvéd gyalogszázad és 1 lovas-törzs-szakasz), továbbá *H.-őszertelep*, a *H.-vonattelep* és a *had-*

Hamar, 1. Norvégia tartománya Kristiania, Bergen, Trondhjem és Svédország között, 50,871 km² területtel, (1891) 228,965 lak. Magas fensikokból áll, amelyek az Ymes-fjeldre és Dovrefjeldre támaszkodnak. ÉNy—DK-i irányban átfolyik rajta a Glommen, amely a Mjösen-tavat alkotó Vorment veszi fel. A termékeny Glommen völgyét és a Mjösen-tó környékét kivéve, meglehetősen zord és erdőkkel borított föld. Két kerületre oszlik: Kristiansra és Hedemarkenre. Fővárosa H. — 2. H., az ugyanily nevű norvég tartomány és Hedemarken fővárosa, a Mjösen-tó K-i partján, vasut mellett, püspöki székhely, (1891) 4013 lak., hatalmas, nagy templomnak romjaival. Az 1152. alapított várost 1567. a svédek lerombolták; e veszteséget teljesen kiheverni és a régi nagyságát elérni máig sem volt képes.

—zik.

Hamartia (gör.), bűn, bűnösség.

Hamary Dániel, orvos, szül. Tatán (Komárom) 1826 márc. 5., megh. 1892 febr. 21. Iskoláit Budán, Pápán és Pesten végezte. Az 1848 márc. 15-iki eseményekben nagy része volt; majd katonának állt. 1849. a komáromi várórséghez küldték, hol magára vonta Krivácsy figyelmét, ki hadnagygyá nevezte ki. Komárom átadása után folytatta félben hagyott tanulmányait Pesten s mint orvos tért vissza szülővárosába. 1868 aug. 13. a m. kir. 64. honvédszázalóuljhoz ezredorvossá nevezték ki. A különböző folyóiratokban közölt elbeszéléseket s az orsz. magy. iskolaegyesület felügyelőbizottságának kezdetétől fogva egyik munkás tagja volt. Munkái: *Nem kell szerzetesrend* (Pest 1848 Hamar Dániel névvel); *Tüskés dalok* (Győr 1863; Borongó néven); *A szívbetegségek különös kór- és gyógytatana* (Komárom 1865); *Komáromi napok* 1849-ben Klapka György honvédtábornok alatt (Pest 1869).

Hamásza (arab) a. m. bátorság, hősiesség; a régi arab költőkből összeállított antológiák címe, melyekben a költészeti szemelvények rendszerint tartalmuk szerint 10 fejezetbe vannak beosztva, melyek a régi araboktól művelt költészeti fajtákat egyenkint csoportosítva magukban foglalják. 10 fejezetek elejéről, mely a harcias erényeket dícsőítő költeményeket foglalja magában, nevezték el aztán az egész gyűjteményt. A H.-ák közül különösen kettő vergődött hirre. Az egyiknek szerkesztője *Abú Temmam* (megh. 846., l. o.), kinek gyűjteményét az arab eredetiben, latin fordítással és Tebrizi arab kommentárjával kiadta *Freytag* (Hamasse carmina, 2 kötet, Bonn 1828—51). Későbbi kiadások: Bülak 1296 h., Bombay 1299 h. A verseket eredeti mértékben németre fordította *Rückert* (2 köt., Stuttgart 1846). Ismeretes még a *Buchuri*-tól (megh. 880 körül) összeállított H., mely amannál sokkal kisebb terjedelmű és Európában csak egy példányban (a lejdai könyvtár kézírata) maradt fenn. Az ebben képviselt költőkről legújabbán *Geyer* Rudolf (Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft, XLVII. köt., 1893) részletes indexet tett közzé. — Mindkét H. nem csak az izlámot megelőző korból, hanem az izlám első idejének költészetéből is tartalmaz mutatványokat.

G—R.

Hamaxiki, l. *Amaziki*.

Hambach, falu a bajor pfalzi kerületben, (1890) 2199 lak. Nevezetes az 1832 május 27-én tartott

gától mentes tiszta ezüstfehér alapszínnel s gömbölyű, nagy pettyekkel; 6. arany pettyes, pirosas aranybarna alapszínnel s fekete pettyekkel. A fark egyszínű fekete, a nyaktollak feketén sávosságok.

RODICKY.

Hamdanidák, arab fejedelmi család, mely Aleppóban és Moszulban a khalifátusnak csak külsőleg alárendelve uralkodott 930—980. Már több ősük az abbászidák alatti előkelő állami hivatalokat viselt. Köztük az Abdalláh Abú-l-Hoidsa ibn *Hamdán* a MuktaDIR khalifa ellen kitört lázadásban tényleges részt vett és 929. meggyilkoltatott. Két flát, Szeif al-daulá-t (a birodalom kardja) és Nászir al-daulá-t (a birodalom segítője) Al-Rádi bilál khalifa birodalma két tartományának, Aleppo és Moszul kormányzásával bizta meg. A khalifa hűbéresei csakhamar mint független uralkodók léptek fel, a pénzeket saját nevükre verették, és önállóan viseltek háborut a szomszéd bizanci birodalom ellen. Hatalmukat gyermekeikre öröklítették át, míg 979. Abú Tagtib, a H. legutolsó fejedelme, a bujdák által trónjától megfosztatott és lefejeztetett. — A H. igen díszes helyet foglalnak el az arab irodalom történetében; koruk híres költői és tudósai az ő udvaraikon fényes pártolásra és bőkezű buzdításra találtak. Szejf-al-daula volt pártfogója Al-Mutanabli (l. o.) híres arab költőnek, kinek divánja e fejedelem nevéből visszhangzik. Ugy szintén Al-Farábi bölcsezs is e fejedelem pártolásában részesült, neki ajánlotta munkáinak egyikét. A H. történetének eredeti forrásait Freytag dolgozta fel (*Selecta ex historia Halebii*, Páris 1819; *Regierung des Saad-Aldaula zu Aleppo*, Bonn 1820, *Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft* X. kötetében, 1856) V. ö. *Dieterici*, Mutanabhi und Saif ud-daula (Lipese 1847).

G—H.

Hamdi bej Ozman, török államférfi és tudós, szül. Konstantinápolyban 1842. Edhem pasa fia. 1857. Párisba ment s jogot tanult, 1868—70. a bagdadi vilájet kormányzója, 1873. a bécsi világi kiállításán kormánybiztos volt, 1882. a sztambuli császári muzeumok igazgatója, 1888. az államudosságok kezelésére alakított bizottság tagja lett. Különös érdemeket szerzett az 1882. megnyílt első török művészeti iskola (*École des beaux-arts*) alapításával, melyben festészetet és szobrászatot tanulnak. A csinili kioszk mellett, a régi szorálj külső udvarában az ő felügyelete mellett építettek 1892. egy görög stíli új épületet a Szidonban (Saida), Szíriában kiásott szarkofágok számára (l. *Konstantinápoly*). Reinach Th.-al együtt kiadta a *La Néropole royale de Sidon* c. munkát (Páris 1892—93). II. Abdul-Hamid szultánt rábírta, hogy a tudományokat és művészeteket pártfogolja. Az új muzeumban H. vezetése alatt könyvtárt, török műdarabok kiállítását és természettudományi muzeumot szerveztek.

K—C.

Hamel-Bruinynx, németalföldi diplomata, ki I. Lipót, I. József és III. Károly uralkodása alatt képviselte hazáját a bécsi udvarban. Ebben az állásban különösen II. Rákóczi Ferenc felkelése idejében hazánkkal is összeköttetésbe lépett. 1704. Rákóczi fővezérével, Károlyi Sándorral váltott leveleket, 1704. okt. pedig részt vett, mint közvetítő fél a selmei alkudozásokban, de ez a tanácskozás épp

mányi utat tett Német-, Francia- és Angolországban. További elméleti tanulmányok szükségét érezvén, a giesseni egyetemre iratkozott be, hol a természettudományokat, nevezetesen a vegytant Liebigtől és a kamarális szakmát Hoffgattat. 1843. a kémia s a gazdaság tanárául Hofwylba hívták, honnét Pollenberg halála után a Bern melletti Rütibe ment mint az állami földmivesiskola igazgatója. 1846. Lipesébe költözött s az ott alapított Agronomische Zeitung szerkesztését vette át. 1848-ban mint a slezvig-holsteini szabadságharc egyik csapatvezetője szerepel. A helyreállított béke után a bécsi cs. kir. pénzügyminisztériumhoz hívták szaklap-szerkesztőül, hova el is ment, de az októberi forradalom kitörése után ismét Lipesébe ment vissza. Itt a londoni világgkiállítás után 1851. gazdasági gép- és eszközgyárt alapított, az első ilyenmű nagybbszerű vállalatot Németországban; azt 1855. Butritschbe helyezte át és 1864-ig vezette. H. élénk irodalmi s egyéb tevékenysége annyira magára fordította az ausztriai kormány figyelmét, hogy 1867. mint miniszteri tanácsost s a mezőgazdasági osztály főnökét Bécsbe hívták, mely minőségben 1868. az akkoriban újonnan alapított földmívelési minisztériumhoz ment át, s a mezőgazdaságra vonatkozó ügyrendet szervezte. Sikeres működésének elismerésül H. 1870. a vaskoronarend lovagja lett. Főbb művei: Katechismus der Ackerbauchemie, Bodenkunde und Düngerlehre (u. o. 1848, több kiadásban jelent meg, magy. ford. *Bajnok Antal*, Pest 1841); Chemische Bilder aus dem tiel. Leben (u. o. 1850, 2 köt. E mű 2. kiadása ily cím alatt: Ordnung u. Schönheit am häusl. Herde, Jena 1866); Grundzüge der Landwirthschaft nach Girardin u. Du Breuil (Braunschweig 1850, 2 köt.); Das Woinbuch (Lipse 1855, több kiadást ért); Belehrung über alle Zweige der Viehzucht (Lipse 1870, 2 köt.); Landwirthschaft in Bildern (Bécs 1871); H. több szépirodalmi művet is írt és 1868-tól fogva haláláig a Neue Freie Presse gazdasági lapmelékletét szerkesztette. m. s.

Hammacher Frigyes, német képviselő, szül. Essenben 1824 máj. 1. Jogot végezvén, porosz államszolgálatba lépett, de hivatalát az 1848-iki mozgalomban való részvétele miatt el kellett hagynia. Ettől kezdve kereskedelemmel foglalkozott, 1863-tól kezdve pedig folytonosan tagja volt a porosz képviselőháznak. A rheinlandi és veszfálini bányamunkások lázadása alkalmával 1849. közvetítő szerepet vállalt és sikerült is neki a torzsalkodó feleket egyezségrő birni.

Hammada-el-Homra (a. m. vörösköves fensík), a Szahara legnagyobb hammadája, Tripolitániát Pezzantól és az azidser-tuaregtól választja el. Hossza 600, szélessége 200 km., magassága 600 m. Sem víz, sem növény, sem állat e forró köves sivatagban nincs. Ny-ra tőle van a Tingert-hammada, nagyobbára mészkövekből.

Hammál (arab.) a. m. toherhordó.

Hammám (arab.) a. m. fürdő, a fürdőintézetek neve keleten, melynek rendszerét és berendezését Európában az u. n. gőzfürdők utánozzák. Nagy fényűzést szoktak keleten, különösen Damaszkusban és Kairóban a H. dolgában kifejteni; ily pompának nyomait mutatja még a Musztafa Szokoli

pasa által Budán 1570—77. alapított H. (Rudasfürdő). A H.-k berendezését és a vele kapcsolatos szokásokat alaposan leírja *Laue E.*, An account of the manners and customs of the modern Egyptians XVI. fejezetében. Páris egy nagy fürdőintézetének a *«Le Hammam»* nevet adták. A H. szó geográfiai tulajdomevekben is gyakran fordul elő, különösen Í.-Afrikában, p. H. Lit, H. Meluán (Algéria), H. el-enf (Tunis) stb. g—u.

Hammaticherus (állat), l. *Höscincér*.

Hammelburg, az ugyanily nevű járás székhelye a bajorországi Alsó-Frank körületben, 37 km.-nyire Würzburgtól, a Frank-Saale és vasút mellett, (1890) 2889 lak., gyapju- és lenszövőssel. Az igen régi város 777. Nagy Károly a feldai apátságának ajándékozta. 1866 jul. 10. a bajorok és poroszok itt egymással megütköztek és az utóbbiak Beyer vezérlete alatt győztesek maradtak.

Hamme-lez-Termonde, község K.-Flandria belga tartományban, 8 km.-nyire Termondetől, a Durme és vasút mellett, (1890) 12.039 lak., vászón- és esipkeszövővel, kötél-, olaj- és dohánygyártással.

Hammer, 1. *Bernát*, svájci államférfi, szül. Oldenben 1822. Jogot tanult, aztán Solothurnban ügyvédkedett, 1850. államügyész, 1853. törvényszéki elnök, 1856. az alkotmányozó és kanton-tanács tagja lett. Eközben szorgalmasan foglalkozott hadi dolgokkal; 1847. mint tüzértiszt vett részt a Sonderbund háborúban s 1862. ezredessé lett. 1868. a svájci szövetség berlini követjévé nevezték ki, mely tiszttel 1876-ig viselte; innen visszahívták a szövetségtanácsba, hol a pénz- és vámügyeket kezelte; 1879 és 1888. szövetségi elnök volt; 1874. a brüsszeli nemzetközi háborújozi konferencián, Szt. Pétervárott pedig a telegráfkonferencián képviselte Svájcot. 1890. hivatalos állásától megvált, de tovább is tagja maradt a szövetségi gyűlésnek.

2. *H. Gyula*, német költő, szül. Drezdában 1810 jun. 7. megh. Pillnitzben 1862 aug. 23. Lipesében bölcsészeti v. irodalmi tanulmányokat folytatott s aztán mint magánzó élt Drezdában és Lipesében. Írt vigjátékokat, novellákat s költeményeket. Hírét tanító irányyn, lírai költeményeivel alapította meg. Ezek: Schau um dich und schau in dich (Lipse 1851, 30. kiad. 1886); Zu allen guten Stunden (u. o. 1851); Fester Grund (1857); Auf stillen Wegen (1859); Lerne, liebe, lobe (1862) c. alatt jelentek meg. Am Ende, J. H. als Mensch u. Dichter (Nürnberg 1872).

3. *H. Guido*, német festő, az előbbi öccse, szül. Drezdában 1821 febr. 4., hol a képzőművészeti akadémiát látogatta. Szenvedélyes vadász volt, sokat utazott, s ez őt az állatfestészet művelésére terelte. Őde képeivel nagy sikort aratott. Szépirodalmi lapokba is rajzolt, s uti és vadászélményeit meg is írta: Album für Jäger u. Jagdfreunde (1877, Glogau 2. kiad.) w. ó.

Hammerfest, Finnmarken norvég körület székhelye, Tromsö tartományban, Kvalø sziget Ny-i partján, az ó. sz. 70° 40' 15" alatt, (1891) 2239 lak., akik halászatból és a halakkal, tollakkal és állati bőrökkel üzött kereskedésből élnek. H. földünk legészakibb fekvésű városa; egy hazambna hét hétig nem sűt rája a nap. Évi átlagos hőmér-

roma alatt, nekülönben pusztító járvány idejében a tömeges számu halott eltemetése alig leküzdhető nehézséget okoz és sok esetben súlyos egészségügyi zavarokra ad okot. A H. mellett felhozott figyelemre méltó okokkal szembe állítják az igazságszolgáltatás érdekeit, melyek méreg stb. okozta halál eseteiben, ha a halott elhamvasztatott, nem találának kielégítést. Esetleges bűnök tehát földértetlenül maradnának, ami a közbiztonságra veszedelmes volna. Ez az aggodalom azonban pontos, lelkiismeretes halottvizsgálás mellett elesik. Némelyek a vallás szempontjait is emlegetik, amelyekkel a földbe temetés — állítólag — inkább meggyeznek. Ezzel szemben azonban méltán történhetik hivatkozás arra, hogy a H. hívei, szószólói között papok is vannak. A nézetek ilyen hullámozása mellett nem csuda, hogy a különböző államok törvényhozásai a H.-sal szemben eddigelő tartózkodó állást foglaltak el s hogy az eszme — minden buzgalom mellett is — csak kevéssé terjed.

Németországban Gothában 1878. történt az első halotthamvasztás. Gothán kívül csak Frankfurt (Offenbach), Hamburg és Heidelberg városokban vannak halotthamvasztó kemencék, 1892—93. összesen 50 halotthamvasztás történt; Gothában egy halott elégetése 250—300 frtba kerül. Franciaországban Párisnak Père Lachaise nevű temetőjében állítottak hamvasztót, mely 1889 óta van működésben, azonban főképen a bonctermekből kikerülő testrészek stb. elégetését eszközöli. H. esz- szesen 189 történt. 1893. Angolországban (Woking és Manchesterben) 2, Svájcban (Zürichben) 1, az Egyesült-Államokban 18, Dániában (Kopenhágában) 1, Svédországban (Stockholm, Gothenburgban) 2, Olaszországban pedig 28 hamvasztó létezett. A H. terjedését a fentebb említettekben kívül az is gátolta, hogy a halottas kemencék tökéletlenek voltak. Azonban amióta azokat Siemens regeneratív tüzelő-szerkezettel látta el, a halottak elhamvasztása gyorsan (körülbelül 2 óra alatt) s tökéletesen történik.

Hamvazószerda, a katolikus egyházban a 40. napi bójtnak első napja. Nevét onnan kapta, mert a pap e napon hamut szentel, mely az előző évben virágvasárnapról megmaradt pálmák v. barkák elégetéséből készül, s e hamuval a hívek homlokát keresztalakban megjelöli, miközben e szavakat mondja: Emlékezzél meg ember, hogy por vagy és porrá lész. A *hamvazás* eredete az ősegyházban keresendő, mikor is a püspök a nyilvános bűnösök fejére hamvat hintett s felhívta őket, hogy bánják meg vétkeiket. Az ily vezeklőkhöz később alázatosságból más buzgó keresztények esatlakozván, ezek is meghamvasztatták magukat s az 1091. tartott beneventi zsinat már kötelezővé tette e szertartást, mely a XII. és XIII. sz. óta általánossá lett.

Hamveder, l. *Urna*.

Hamza, gyakori személynév a mohammedánok között (a török hódoltság idejéből van meg nálunk is a *Hamzasabeg* helynév). 1. *H. ibn Abd al Mutalib*, Mohammed próféta nagybátyja és ügyének hí pártolója; a mekkaiak ellen Ohod mellett vívott ütközetben esett el (l. *Hind*). A moham-

medánok szent személynek tartják. — 2. *H. ibn Haszen al-Iszfaháni*, persa eredetű mohammedán tudós, különösen történetről (960 körül); számos munkái közül egy történelmi dolgozata maradt fenn, melyet Gottwaldt arabul és latinul kiadott. *H. Ispahanensis libri X.* (2 rész. Pétervár és Lipcse 1844 és 1848).

a—n

Hamzsabég. község, I. Érd.

Han., növénynevek után *Hance* H. F. nevének rövidítése (Flora Hongkongs).

Hân (török) a. m. vendéglő. szálló és egyuttal a kereskedők lelakodó háza is. Nagy épület, négyszögletű udvarral, kisebb collakkal, ahol a kereskedők és zarándokok megszállanak. Az újabb, modernebb H.-ok azonban rendez vendéggfogadók, ahol étel, ital és butorozott szobák kaphatók.

Han (latinosan *Gallus*) *Urbik*, az első római könyvnyomtató, megh. 1478 v. 1479. Torquemada bíbornok hívatta Rómába, hogy *Meditationes* e. művét vele nyomtassa. Hogy hol működött korábban, arról nincsenek adatok, de mivel nyomtatványain: *Civis Viennensis*-nek nevezte magát, valószínű, hogy azelőtt Bécsben élt. A szép gót metszésű betűkkel nyomott *Meditationes*-ből három példány maradt fenn, ezek közül az egyik a bécsi udvari könyvtárban van s 31 feloldalas fametszettel van ellátva, amelyek arra mutatnak, hogy H. a fametszést is sikerrel űzte. 1469. kiadta *Cicero* és 1470. *Quintilianus* e. munkáit. Ez utóbbiban fordulnak elő az első öntött görög betűk. 1467–1474. a tudós *Companus* József Antallal dolgozott; később *Lucea* Simon Miklóssal társult, míg végre élte vége felé ismét egyedül működött.

Hanák János, zoológus, szül. Kis-Kéren (Abnauj-Torna) 1812 júl. 25., megh. mint bujdosó Kriessován (Krassó-Szörény) 1849 szept. 2. 1832. közvesztési szerzetes lett, 1840. pappá szentelték s azután a márnaros gimnáziumhoz rendelték tanárnak; 1846. akadémiái levelező taggá választották; 1845. Budapestre rendelték tanárnak: a forradalom kiütésekor az egyházi reform kérdésében több cikket írt; zoologiai munkásságának legbelsőbb terméke: *Az állattan története és vödrünya Magyarországon* e. dolgozata. u. a.

Hanákok. *hanakok* (csehül: Hanáci, egyesben: Hanák), cseh néptörzs Morvaországban, mely Hanna nevű, nagyon termékeny, Hanna folyótól átszolt völgyben Olmütz, Kremsier és Wischnau között van letelepedve. A H. erőteljes nép, saját dialektusuk szerint beszélnek; erkölcsiükben és szokásaikban még sok sajátságot őriztek meg, és szorgalmuk s munkásságuk által tiúnnek ki szomszédjaik közül akikkel nem szívesen kötnek házasságot. Szonvedélyes muzsikosok és táncosok. Pöbhelyük Prossnitz és Kremsier. u—n.

Hanau. egykoron H. grófságnak, jelenleg az ugyanily nevű járásnak székhelye Kassel porosz kerületben, a Kinzig és Majna összefolyásánál, több vasúti vonal találkozásánál, (1890) 25,029 lak., jelentékeny selyempiparral, kesztyűkészítéssel, sőr-, bőr-, kártya- és dohánygyártással; a vándori és hamis ékszerok készítésében vele Németországban csak Pforzheim versenyezhetik; H. csaknem az egyedüli német város, ahol platinatárgyakat is készítenek; kereskedelme, különösen fával és borokkal igen élénk. Ipara azon

időből való, midőn a hazájukból elűzött fiamandok és vallonok 1597. falai közt megtelepedtek. Az ó- és új-városból áll H. egyenes és szabályos utcákból áll, állatvényekkel és kertekkel van körülfogva. Jelentékenyebb épületei: a kastély, egykoron a H.-i grófk lakóhelye, a Szt. János temploma (1658—79. épült), az igen régi Mária-templom, a városháza. A város előtt a Majna partján van Philippsruhe nevű kastély szép parkkal a XVIII. sz. elejéről. H. 1303. kapott városi jogokat, de már a XII. sz.-ban az ugyanily nevű grófságnak volt székhelye. H. Reinhardnak 1451. bekövetkezett halála után két fia osztozott az atyai örökségben és alapította a H.-Münzenberg és H.-Lichtenberg grófi családokat. Az előbbi 1642. Ernő János személyében kihalt és birtokai az ifjabb ágra szállottak, amely 1736-ig élt. H. Reinhard János elhunytával H.-Münzenberg Hessen-Kassel, H.-Lichtenberg pedig Hessen-Darmstadtal egyesítették. IX. Vilmos végre mind a két grófságot egyesítette Hessen-Kassellel, az 1803-iki tartományi gyűlés pedig herecegré emelte. 1809. H.-ta franciák a frankfurti nagyherecségekhez csatolták. 1813. azonban visszakértül Hessenhez, 1866. pedig ezzel együtt Poroszországhoz. H., amely a Grimm testvérek szülővárosa, még arról is ismeretes, hogy 1813 okt. 30. itt vívta ki utolsó győzelmét Napoleon a Wrede vezérlete alatt álló egyesült bajor-osztr. hadseregen. 1894. a Grimm-testvéreknek emlékszerok állítottak. V. ö. *Arnd. Geschichte der Provinz H.* (1858). —zsk.

Hanau Gertrud, herecegné, az utolsó hesseni választó-fejedelem neje, született Bonnbau 1806 máj. 18., polgári szülőktől, megh. Prágában 1882 júl. 9. Előbb egy Lehmann nevű porosz hadnagynak volt felesége, de a szép és fiatal aszszony csakhamar feltűnt Frigyes hesseni trónörökösnek s miután rábirta a férjétől való elválásra, 1831. nőül vette. A házasság boldog volt ugyan, de a többi fejedelem nem akarta a polgári származású fejedelménél elismerni, minek folytán udvarától a nemessége is elidegenedett. Politikai tekintetben a herecegnő még szította férjének abszolutisztikus hajlamait és nagy vagyonra tett szert. 1866 óta a poroszok által elűzött férjével a fejedelmén is állandóan Prágában lakott. Gyermekei hanau hercegi és schaumburgi grófi címet viselnek. v. s.

Hanbaliták. az ortodox iszlám négy egyenlő rangú ritusa egyikének követői, kiknek imámja *Ahmed b. Hanbal* híres bagdádi vallástudós (szül. 780., megh. 855.), a hagyományos hitet a mu'taziliták (l. o.) rationalismusa ellen vitatta és tőle a hatalmasok kényszerítő eljárásának dacára sem tágitott. Iskolájából az iszlám dogmatikájának legortodoxabb, a ritus dolgában legszigorubb irányú képviselői kerültek ki. Az összes ortodox ritusok (l. *Abú Hanifa*, *Fikh*) között a H. vannak legkisebb számmal az iszlámvilág külföldje vidékéim szétszórva. a—n.

Hancock. tudományos állatnevek után *Albany Hancock* nevének a rövidítése. Hancock angol természetbúvár volt, aki különösen kónchilológiával foglalkozott. Több műnek szerzője, melyek közt nevezetes a Joshua Alderrel együtt kiadott diszmunkája, az angol tengerek csupasz

át Drontheimból Opslóba (Krisztiánia), 1066. esett el Angolországban a stamfordbridgei ütközetben.

11. *H.* (IV.) *Gille, norvég király*, 1127. Irországból Norvéglába ment át, ahol mint Magnus király állítólagos fia, trónigényekkel lépett fel. Miután a tüzpróbát kiállotta, 1130 — 1134-ig IV. Magnusszal közösen uralkodott. 1134. uralkodótársát megvakította s azóta egyedül uralkodott 1136-ig, amikor alattvalói meggyilkolták.

Haralson (ejtad: hereszsn), county Georgia É.-amerikai államban, 830 km² területtel, 11.316 lakossal, Buchanan székhelyvel.

Haram (arah), minden avatott, a profán használattól elvont tárgy v. hely; első sorban H.-nak nevezik a mohammedánok *Mekka* szent területét; *Medínát* is hozzávéve, a két várost együtt kettősszámban: *Al-haramán* (al-haramein), azaz a *Két H.* A török szultán egyik címe: «a Haramein védője». A jeruzsálemi templom helyét is *Al-H. al-serif*, «a nemes H.»-nak nevezik. E szóval azonos a *hárem* szó, ginaikaion értelmében: azaz a háznak azon része, mely nem bárkinek hozzáférhető. A H.-mal rokon a *harám* szó, mely ellentétben a *halál*, azaz a «megengedett» fogalmával, vallásos szempontból tiltott dolgot jelent; p. a borivás, v. más ember jószága: *harám*. Innen aztán az oly embert, ki más ember vagyonát elcsátjtja, *harám i*-nak nevezik; ebből van átköleső-nözve nyelvünkbe a *haramia* szó.

Harambasa, l. *Bási*.

Harami, l. *Harum*.

Haramia, az arab *haram* (l. o.) szóból, a. m. rabló, tolvaj.

Háramlás, vmely jognak visszaszállása arra, aki azt másra átruházta, a visszaszállás föltételének beállta folytán. A nemesi javakban az adományszisztem idejében a H. joga a szent koronát illette s két főcíme (titulus devolutionis) volt, u. m. a megszakadás (defectus seminis) és a hűtlenség (nota infidelitatis), l. o.

Haran, 1. Abrahám patriárka testvére, Terach legifjabb fia. 2. *H.* (héb. Charán), város és vidék neve Mezopotámia É-i részén, amelyet a görögök és rómaiak *Carrae* név alatt ismertek s az arabok ma *Charran*-nak neveznek.

Harang, Kisebb csörgőket és esengetyűket már a legrégibb időben, különösen az egyiptomi és görög isteni tiszteleteken használtak, azonban az első nagy H.-ot a legenda szerint *Paulinus* csináltatta a nolai templom számára 394. jul. 13. A tiszta rézerekekben bővelkedő Nola a legrégibb időkben igen híres volt harangöntéséről. A H.-oknak egyházi célokra való használatát 604-ben Sabinianus pápa rendelte el. Az első történeti nevezetességű H.-ok az orleansi szt. István-templomán függöttek. Midőn a várost *Chlotar* frank király megtámadta, a püspök meghuzatta a H.-okat, s azok hangjának hallatára a frank sereg elfutott. Nagy Károly alatt már Németországban is használták a H.-okat, melyeknek fölszentelése a VIII. sz. óta divatozik. A keleti egyházakban a H.-okat 871 óta használják, midőn *Bazilius* császár I. Orso velencei dogétól kapott 12 bronz-H.-ját a Szófia-templom külön e célra épített tornyába akasztatta. A H.-öntés virágzását a XV. és XVI. sz.-ban érte el. A H.-játékokat 1467-ben *Kneek* Bertalan flandriai

vezér (Epaminondas, Nagy Sándor, mind a két Scipio, Julius Cæsar és Nagy Frigyes), számítva arra, hogy az ellenfél nem lesz képes seregével kellő időben arcváltoztatást végrehajtani, egyik szárnyát, többnyire azt, amelynek erejét az ellenfél jól ki nem vehette, visszatartotta, az előretört száránnyal heves ütközetet indított meg s ha az ellenfél főerőit csatarendének komolyan megtámadtatottnak vélt részéhez indította, akkor az addig visszatartott szárny hirtelen oldalvást nyomult előre, s oldaltámadást intézett az ellenség ellen.

K. P. I.

Harántrezgés. Ha vmely közegben egy *O* pont rezgéseket végez, akkor *t* idő múlva ez *O* ponton kívül a közeg egyéb pontjai is rezgő mozgásban lesznek; azt mondjuk: a rezgés a közegben elterjed. Azon pontok, melyeknek fázisa ugyanaz, felületet alkotnak, a *hullámfelületet*, homogén közegben a hullámfelület gömb; a rezgés minden irányban egyforma sebességgel terjed tovább. A hullámfelület pontjainak rezgése két összetevőre bontható: egyik a hullámfelület érintősíkjában fekszik, a másik arra merőleges, az első *H.* a második hosszrezgés. Szilárd testben létrejöhetnek úgy haránt-, mint hosszrezgések; folyadékban csak hosszrezgések.

TANGL.

Harántszájúak (állat, Plagiostomata), a porco-góshalak alosztályának 2-ik rendje 5—7 kopolyuróssal; a fejjel mozgékonyan izesülő állkapcsokkal és szájpaddkészülékkel; amphicoel-esigolyákra különült gerincoszloppal. E rend nevét onnan nyerte, hogy a fej hasoldalán fekvő szájnnyílás nagy harántrepedéshez hasonlít, az orrnyílások közvetlenül a szájnnyílás előtt fekszenek. Két alrendre osztják: 1. *Selachoides*, cápafélék és 2. *Batoidei*, rájafélék. A fajokat 15 családba osztják. A *Carchariidae*-családból érdekesek a *Carcharias* v. emberévő cápa, a *Zygæna* v. kalapáeshal; a *Lamnidae*-családból a veszedelmes *Carcharodon*. A *Batoidei*-rendből érdekesek a *Pristidae*-családba tartozó *Pristis* v. fűrészhal, a *Torpedinidae*-családnak elektromos fajai s a *Trygonidae*-családból a mérgező *Trygon*-fajok.

D. J.

Harántvágat. l. *Harántfejtés*.

Harap. v. *harap-égés*, erdőben, nádasban odább-odább harapódzó tűz.

Harapócs. a ló mellső (felső) szegletnetszőfogain (I_3) két ízben keletkező kiálló esües, mely egy évig tart. Az első *H.* 9. a második 13 éves korban képződik, s a kettő azáltal különböztethető meg egymástól, hogy a hátsó (alsó) fogó-metszőfogak (I_1) rágólapja az első *H.* idejében tojásdad, a második *H.* idejében gömbölyű alaku.

Harapófogó. l. *Szerszámok*.

Harar. l. *Harrar*.

Harári nyelv. a sémi nyelvek legdélebb elágazása, melyet csak Harrár városában (l. o.) és környékén használnak. Legközelebb az *amhár* nyelvhez (l. *Amhár*) áll, de az arab, ugymint a környező hamita nyelvekből, sok elem vegyült hozzá. V. ö. Müller Frigyes, Über die Harari-Sprache im östlichen Afrika (Bécs 1864); Prætorius, Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft (XXIII. kötet); Paulitschke, Harrar. Forschungsreise nach den Somal- und Gallaländern (Lipsee 1888).

O—R.

lépett, melyet azonban csakhamar odahagyott. hogy egészen az irodalomnak éljen. 1856. szélütés érte s többé sohasem épült fel egészen. Sokoldalu irodalmi munkásságot fejtett ki, melynek súlypontja a történeti regényre esik. Munkásságának kezdete Die Treihjagd c. éposz (Berlin 1820). Nagy feltűnést keltett azonban Walladmor c. regénye, melyet (Berlin 1823—24, 3 köt.) Walter Scott neve alatt adott ki egy baráti fogadás következtében. S úgy a közönség, mint a kritika hitt a misztifikációnak s a regényt angolra is, más nyelvekre is lefordították. Hasonló módon jelent meg Schloss Adalon (Lipese 1827, 3 köt.). Közben számos novellát írt Wilibald Alexis név alatt, melyek összegyűjtve is megjelentek (Gesammelte Novellen, Berlin 1830—31 és Neue Novellen, 1836, 2 köt.). Próbálkozott a vígjáték terén is, majd balladákat adott ki, utelirásokat írt, hosszabb ideig szerkesztette a Berliner Conversationsblatt című lapot s Hitziggel együttesen Der neue Pittaval címen (1842—63, I—XXXIII) bünesetek gyűjteményét adta ki, mely az enemű munkák között első helyen áll. Valóban becses munkákat azonban a történeti regény terén alkotott, melyek sorozata a Cabonis című művével kezdődik (Berlin 1832, 6. kiad. 1880). Nevezetesebbek: Der Roland von Berlin (Lipese 1840, 3 köt., 4. kiad. 1880); Der falsche Waldemar (Berlin 1842, 4. kiad. 1880); Die Hosen des Herrn Bredow (1846—48, 9. kiad. 1881); Dorothe (1856, 3. kiad. 1879). Munkái 20 kötetben 1874. Berlinben jelentek meg. Történeti regényei Vaterländische Romane címen 1884. 8 kötetben. V. ö. Schmidt Julian, Neue Bilder aus dem geistigen Leben unserer Zeit (Lipese 1873) és Stern Ad., Zur Litteratur der Gegenwart (u. o. 1879).

Haringvliet, a Maas (l. o.) torkolatának egyik ága Dél-Holland németalföldi tartományban.

Hariri (arab, a. m. selyemkereskedő), *Abu Muhammed Kászim ibn Ali, Al-*, az arab nyelvtudomány és nyelvművészet leghíresebb mestereinek egyike, szül. Baszrában 1054. megh. u. o. 1121. Neve különösen 50 Makámá-i által vált híressé, az arab magasabb stíl egy különös faja által, melynek számos mértékes költeményekkel átszótt rimés prózájában a nyelvművészet elméssége jut érvényre. Ezen régiebb idők óta művelt stílust (l. *Makáma*) H. emelte a legmagasabb tökéletességre e munkájában, melynek keretét egy szárudsi Abu Zejd nevű szélhámos kalandor viselt dolgai képezik; a hős a legkülönfélébb helyzetekben jelenik meg és leálcazása alkalmával a legszellemesebb ötletekkel vágja ki magát. H. ez elbeszéléseket az arab nyelv gazdag szinonimikája és csakis az arab írás sajátossága mellett lehetséges művészettel, a keleti retorika változatos fogásaival tarkította és a nyelv gazdagságának kincsesházává, az elmés fordulatok dus forrásává tette. Hű fordításuk csaknem lehetetlen, bár Rückert, Die Verwandlungen des Abu Seid von Serug című átdolgozásában az eredeti megközelítésére a legnagyobb erőlködést fejtette ki. A 1—XXVI. makámák angol fordítását tárgyi jegyzetekkel Chenery-től (The assemblies of Al-Hi., London 1867) bírjuk. A hátralévő 24 makámát Dr. Steingass-tól van kilátásba helyezve az Oriens-

tal Transliteration Fund kiadványai során. Az arab eredeti legjobban Silvestre de Soey adta ki, arab kommentárral, a költő életrajzát is magában foglaló bevezetéssel (Les séances de H., 2 köt., Páris 1822, második kiadás Reinand és J. Berenbourg-tól 1847—53); keleten is többször adták ki a mű eredetijét (3 köt., Kalkutta 1809—14, Beirut 1872, Bulák 1288 hídsra, Kairo 1299 hídsra) és Serisi kommentárját (2 kötet, 1300 hídsra). H. nyelvtudományi munkákat is írt, melyek közül az egyikben (A buvár gyöngye) a grammatikai purizmus szempontjából rostálja meg a művelt stílusban is elharapódzott hibákat (Durrat al-ghavvász fi auhám al-khavász, kiadta Thorbecke Lipse 1871); a másikban (Molhat al-i'ráb ou les récréations grammaticales de H., kiadta és franciára ford. L. Pinto 1889) az arab szintaxist verses alakban adja elő saját kommentárja kíséretében. S. de Sacy Anthologie grammaticale arabe (Páris 1827—1829) című nyelvtudományi kresztomatijában mindkettőből mutatványt közölt.

Haris (anat, Crex Bechst.) a gázlok rendjébe, a guvat-félék családjába tartozó madárnem. Csőre rövidebb mint a feje, gyengén hajlott. Hátsó ujjja oly hosszú, mint a csüd $\frac{1}{4}$ része, farka rövid. Egy faja hazánkban is él: a *közönséges H.* (Crex pratensis Bechst = Orty gomotra Crex L.). Háta feketebarna, barnasárga tollszegélyekkel. Hasa fehéres, az oldalakon vörösbarna sávokkal. Évező- és felső szárnyfedő tollak barnavörösek, az alsó szárnyfedők rozsdavörösek. Csőre vörösbarna. Lábai ólomszürkék. Hossza 29, szárnyhossza 14, farkhossza 2 cm. Északi s Közép-Európában és Ázsiában otthonos. Költöző madár. Áprilistól őszig hazánk nádasáiban, nedves réteiben, szántóföldeinken elég gyakori. Gyors futó és inkább éji, mint nappali madár. Estefelé hallatja sajátzerjű hangját. Rovarokkal, férgekkel táplálkozik. Földön, fűben fészkel. A nőstény június hónap 7—12 sárgás, zöldesfehér, barnán v. kékesszürkén pettyezett tojást rak, melyeket egyedül három hét alatt költ ki. Tojásain oly erősen ül, hogy róluk elkergetni nem lehet, inkább agyon hagyja magát itni. Husát Görög- és Spanyolországban eszik. Fogságban megszelídül.

Haris Pál (Hariszsz), budapesti görög királyi főkonzul, szül. Szentesen 1829. Ósi makedon-görög családból származik, mely sok hanyattatás után Csongrádmegyében telepedett le. H. gimnáziumi és kereskedelmi tanulmányai elvégzésével betutázta Európát, Ázsiát, sőt Afrika egy részét. Görögországban Magyarországra irányozta a figyelmét s a két ország között kereskedelmi összeköttetéseket létesített. 1871. a görög kormány Budapesten görög konzulátust is állított, melynek élére H. *Sándort*, ennek halála után pedig H.-t nevezték ki. Ő volt az, aki a magyarországi és keleti kereskedés érintkezésének könnyébfítésére a budapesti kereskedelmi iskolában egy görögnyelvi tanszék felállítását javasolta, ami meg is történt.

Harisnyááruk, hurokkötéssel készülnék s kötött v. kötött-szövött árúknak nevezetűnek a szerint, amint kötötték v. szövötték. A kötött áru jellemzője, hogy varrat nélküli. A kötve szövött áru szegélye lehet szilárd v. foszlékony; első esetben

a szegélyek egymáshoz tűzhetők a nélkül, hogy a varrat vastagabb volna s az ily árut szabályosnak mondják, az utóbbi esetben a varrat mindig vastag s az ily árut *kiszabottnak* mondják, mert alakját kiszabás által nyerte. Ha a varrat helyenkint lapos, helyenkint vastag, az árut felszabályosnak mondják. A kötött áru kézi kötéssel vagy a kötőgépen készül, a kötő-szövő áru pedig a kötő-szövő gépen. Lényeges különbség a két gép között abban áll, hogy a kötőgép túi elkülönítve mozgathatók s ezért nem állíthatók oly sűrűn be, mint a kötőszövőgép rögzített túi, s ezért a kötőgépen csak a durva és középfinom áru, a kötőszövőgépen pedig a finom áru készül.

Hárit (Háreth), 1. gyakori arab személynév, a. m. *földművelő* (szószertint: *szántó*), $\Gamma\epsilon\mu\rho\rho\varsigma$. E nevet több nabatáus és arab fejedelem viselte; a görög-római forrásokban e fejedelem neve rendszerint $\Lambda\omicron\epsilon\tau\alpha\varsigma$, Aretas alakban jelenik meg. — 2. *H. b. Hilázza*, iszlám előtti arab költő a Bekr törzsből, a Mu'allakát (l. o.) gyűjteménybe felvett költemények egyikének szerzője.

Háritólap, a kardmarkolaton a kéz megvédésére alkalmazott fémlap, melyet néha művészesen ékesítettek.

Harivansa a. m. Hári azaz Visnu isten családja egy 6-ndik hősköltemény, a Mahábháratá függeléke. Eredetiben Kalkuttában 1839. jelent meg. Franciára fordította *Langlois*; Harivansa ou histoire de la famille de Hari. Ouvrage formant un appendice du Mahabharata. Trad. sur l'original sanscrit. (London 1834).

Harka, kisközség Sopron vmegye soproni járásában, (1881) 1126 német (és kizárólag ág. evang.) lakossal; rendszeren épített jómódu község, igen szép evang. templommal és iskolával. Van postahivatala és postatakarékpénztára. Közéleben van a H.-i domb nevű különálló gúla. Vidékén jó szőlő terem.

Harka v. Horka, Töhötöm fla, hagyomány szerint atyja kíséretében hódította meg a Nyírséget; majd Zilah felől a meszesi részekbe indult Szabolcsra és Tashoz, hol a három vezér a meszesi kaput tűzte ki Árpád országának határául. *Atyja* csakhamar elfoglalta, a Névtelen szerint, Gyeló erdélyi földét is, hol «a föld lakói urok halálát látván, tulajdon maguk jószántából kezot adva, Töhötömöt, H. atyját, urokká választák». Utódnai — e szerint — békében bírták Erdélyt. Töhötöm után fla, H. következett, kitől két fia maradt, Gyula és Zsombor s Gyulától két leány, Karold és Sarolt, az utóbbi szt. István anyja; Zsombortól származott az ifjabb Gyula, ki fiaival, Bujával és Buknyával pártot ütött Szt. István ellen (Névt., 27. fej.). A Horka név, a gr. Andrassy-féle *Kraszna-Horka* hithizonyi helység nevében maiglan is fentartotta magát.

Harkácsi, 1. *István*, 1345—48. kaloecsi érsek. Birtokos nemes család ivadéka. 1342. a bácsi és kaloecsi kanonokok őt, ki ez időben pécsi prépost volt, választották a kaloecsi székre. Elfogadta a választást s 1343 márc. személyesen kérte a szt. székől megerősítését, de nem kapta meg. 1343. májusban esanádi püspökké teszi VI. Kelemen pápa, meghagyva neki előbbi javadalmát is. 1344 aug. veszprémi püspökké, 1345. márc. végre

1888; továbbá u. a. szerzőtől számos kisebb-nagyobb értekezés az akadémia kiadványaihoz, Természettudományi Füzetekben és más hazai és külföldi folyóiratban; Pászlavszky József, Adatok a gubacsarászai faunájához hazánkban, Természettudományi Füzetek 1883 és Kovartani Lapok 1884; u. a. A rózsagubacs fejlődése, Természettudományi Füzetek 1882; Privalszky János, Magyarország hangyafaunája, Orvos. és Term. Fvk. XV.; Biró Lajos, A keleti Kárpátok jellemző rovarfaunája, Kárpátgyógyászati évk. XII.; Chyzer Kornél, Zemplén vmegye méhvilég, Kovartani Lapok III. évf.; Priese Henrik, Rövíd áttekintés a Magyarországon az 1886. gyűjtött H.-nak, Kovartani Lapok III. évf. stb.

Hartzenbusch János Jenő, spanyol drámaíró, szül. Madridban 1806 szept. 6., megh. u. o. 1880 aug. 2. Atyja schwadorfi (Köln mellett) születésű német műasztalos volt, aki 1804. került Madridba s ott spanyol nőt vett feleségül. H. eleinte teológiát tanult a jezsuitáknál, aztán festésszettel és lírai költemények írásával kezdett foglalkozni. Egy ideig műasztalos is volt s emellett több drámát fordított franciáról, olaszról s régi spanyol komédiákat dolgozott át. 1835. gyorsírója lett a kormány lapjának, 1844. Madridban kir. alkönyvtáros, 1847. az akadémia tagja, 1852. a színügyi bizottság főbírája, s 1862. a madridi nemzeti könyvtár igazgatója lett. H. az újabbkori tehetős spanyol drámaírók egyik legkiválóbb alakja; darabjai élénk képeket szüleményei, melyeket nemzeti jellegűk, főm. szellemességük, hatásos drámái nyelvök tesznek boesesekké. Drámái: Los amantes de Teruel (1836—1838); Dona Mencía (1838); Alfonso el casto (1841); El bachiller Mendarias (1842); Primerero yo (1842); Honoria (1842). Végjátékai: La redoma encantada (1839); La visionaria (1840); La coja y el encogido (1843); Juan de las Viñas (1844); La madre de Pelayo (1846). Költeményei és prózai művei: Ensayos poeticos y articulos en prosa, literarios y de costumbres (Madrid 1843); La archiduquesita (1854); Vida por honra (1854); Cuentos y fabulas (Madrid 1861, 2 köt.); Obras de encargo (Lipsee 1864); Obras escogidas (Páris 1851, 2. kiad. 1876). Válogatott művei 2 kötetben jelentek meg (Lipsee 1865 és 1876). Több régi spanyol drámaíró műveit is kiadta: Teatro escogido del Tirso de Molina (Madrid 1839—42, 12 köt.; új kiad. 1848); Comedias de Calderon (u. o. 1849—51, 4 köt.); Ruiz de Alarcón (u. o. 1852); Comedias escogidas de Lope de Vega Carpio (u. o. 1853). Halála után jelent meg Heliodora o el amor enamorado (1880) című munkája.

Hartzer Ferdinánd, német szobrász, szül. Celleben 1838 jun. 22. Hannoverában Hurtzig, Münchenben Widmann, Drezdában Hähnel tanítványa volt. 1867—69. Olaszországban tartózkodott, ezután végleg Berlinben telepedett le. Legsikerültebb művei: A megsebesült Philoktetes; Krisztus és a bűnös nő; A hárfás és Mignon; Fiu kakassal; Amor a szatir álarcával; Marschner érc emlékszobra Hannoverában; Thær márvány emlékszobra Cellaében; a győzelmi emlék Gleiwitzban; a Művészeteket ábrázoló stukko domborművek a berlini képtár ajtai fölött; a Győzelem szobra a berlini Belle-Alliance téren; Spohr emlékszobra Kasselben; Wöhler emlékszobra Göttingában; Bernward szobra Hildesheimben (1893), stb. é. l.

Hárún, 1. a bibliai Aron név arabosított alakja.
— 2. H., híres abbaszida khalifa *Al Rasid* (a. m. a jó uton járó, az igazságos) melléknévvel, Al-Mahdi

khalifa fia, testvérét Al-Hádit 786. 21 éves korában követte az uralkodásban. Teljes uralkodása alatt a tudományok és művészetek bőkezű pártfogásában részesültek; bagdádi udvara, melyen nagy fényűzést fejtett ki, a mohammedün világ leghíresebb embereinek gyűlöhelye volt. A monda mint az igazságosság és nagylelkűség példányképét dicsőíti, ily alakban örökítik meg emlékét az «Ezer egy éj» elbeszélései és számos népmesék; de a való förténelem e részben sok tekintetben volt kénytelen alább szállítani H. hírét, melyet többek között a szolgálatában álló Barmekidák (l. o.) ellen elkövetett kegyetlensége is elhomályosít. A birodalom belső nyugalma is H. uralkodása alatt több ponton volt megzavarva. Az északafrikai tartományok egy része az ő idejében szakadt el a központi khalifátustól és az Idriszidák (l. o.) alatt független országgá alakult. Khoraszán is lázadások színhelye volt, melyek mindinkább kelet felé elterjedtek. Midőn e lázadás leverésére személyesen indult a nyugtalanító tartományok ellen, Tuszbán hirtelen megbetegedett és 809 márc. 24. meghalt.

Haru no mija *Joszhihito*, szül. 1879 aug. 31. mint Muehito japán császár és Janagavara Szavarabi udvari hölgy fia; 1889 nov. 3., a császár születése napján, japán trónörökössé nevezetett ki.

Haruspex (lat.) a. m. áldozatnéző, tágabb értelemben jós, jelmagyarázó. A név etimonja bizonytalan; némelyek a haru-ban a görög hiero (szent dolog) alakját sejtik, mások haruga (hostia, áldozat) régi szóból eredeztetik. Etruriai jövendőmondók voltak, ahol a jóstudomány régóta virágzott s a rómaiak időről-időre behítták őket, ha szükség volt rájuk; de a H.-ek sohasem örvendtek Rómában akkora tekintélynek, mint a bel-földi augurok. Claudius császár szervezte őket kollégiumná, mely 60 tagból állott, élükön a magister publicus. Tisztök vala: 1. a csodajelek gondozása (procuratio prodigiorum), illetve az istenek haragjának megengesztelése; 2. a villámcsapta helyek gondozása, vagyis kiengesztelése (ars fulguratoria, az illető helyet elrekesztették s juh-áldozatot mutattak be); 3. az állatok belső, nemezebb részeinek (máj, tüdő, sziv stb.) vizsgálata (extispicina).

Haruspicium (lat.) a. m. bélnézés, l. *Haruspex*.

Harut-rud, mintegy 370 km. hosszú folyó Afganisztán Ny-i részében; a Hindu-Kusz egy ágában, a Sziah-kobhan több forrás folyóiból ered és a Hamun medence B-i részébe torkollik. A Khusrud a legnagyobb mellékveze.

Harv., növénynévek után *Harvey* Vilmos Henrik nevének rövidítése. Szül. Limerickben 1811., megh. Torquayban 1866., mint a botanikának tanára Dublinban, Sønderrall együtt fokföldi flóráját ismertette (Flora Capensis, Dublin 1859—65, 3. köt.).

Harvard János, a róla nevezett kollégium megalapítója, szül. Southwarkban (London 1607) nov., megh. 1638 szept. 24. Cambridgeban (Anglia) tanult, aztán pap lett. 1637. Új-Angliába vitorlázott, ahol szintén lelkeszkedett s a község tanács tagja volt. Végrendeletében alapítványt tett egy

tünetek hirtelen fellépő heves fájdalommal, rázó hideggel kezdődnek, néha 1—3 napi általános rosszullét érzése után. A kifejlődött H. tünetei: rendkívüli fájdalom, hányás, székrekedés, amelyet sokszor hasmenés előz meg, vizelet zavarok, a nyelv száraz, vörös, a has puffadt, a láz folytonos vagy alábbhagyó, általában magas, az ütélőkés kicsiny, feszes, szapora, sokszor fonalszerű. A tünetek súlyosbodása pár nap alatt halálhoz vezethet. Máskor gyógyulás, vagy az izzadmány betokolódása, összenövések létrejötte mellett a hashártyalobnak idültté válása következik be. Sebzések, bélátfürődások putrid hashártyalobot okoznak, amelynél a kórképet a rothadó anyagok felszívódásából eredő adynamia uralja. Gyorsan halálos szokott lenni. A putrid és a szepikus alak kombinációi is előjönnek (gyermekági peritonitis és bélátfürődási peritonitis egyes alakjai). Gyógykezelés: a bélmozgások megszüntetése (opium), hideg borogatások, italul jeges víz evőkanalankint. Sok esetben a gyógykezelés sebészi. Idült H. a hasi szervek bántalmainál mint komplikáció jön létre és különösen hasvízkór és úlhártyaképződés által jellemeztetik, l. *Hasvízkór*. A hashártya gümőkóros gyuladása a miliaris általános gümőkór részjelensége, vagy első lokalizációja lehet. Az idült gümőkóros H.-t az ascites változékonysága, szabálytalan eloszlása, a betegség lassu fejlődése, csekély hőemelkedések jellemzik. Leghatályosabb gyógyítása a hasmetszés. A hashártya *rákos* megbetegedését szintén krónikus hashártyalob szokta kísérni.

KOR.

Hasi levél (növény). l. *Aljszinlevél*.

Hásim (ibn Abd Menáf), Mohammed öse; állítólag egy kereskedelmi utazás alkalmával Gazzában halt meg. Azon esuládok, melyek a legitimitás révén mint Mohammed ivadékaik tartanak igényt a khalifa-jogokra az omajjádok ellenében, *Hásimistának* nevezték magukat. A H.-ről szóló hagyományokat és legendákat Wüstenfeld állította össze a Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft VII. kötetében (1853).

G—R.

Hasia, l. *Kender*.

Hasító fejsze, l. *Fejsze*.

Hasító fűrész, l. *Fűrész*.

Hasított bőr. Felső bőröknek készítőse végett a vastagabb, félig vagy egészen kieserzett bőrt, illetőleg a poréket hosszirányban kettő hasítják s így egy bőrből kettőt nyernek. Ezt a műveletet gépekkel végzik, melyeknek fő alkotórésze egy szilárdan megerősített vagy mozgó kés. A legtökéletesebb hasítógépek egyike a szalagkés-hasító gép.

KLEMP.

Hasított faárú, az a műfa, melyet ékalaku számmal a fa rostszála mentén való olválasztás, hasítás útján készítenek. Ilyenek a különböző dongák, részben a kerékgyártófa, néha a hangfenék és hangszerfa, evezőlápatoknak való fa, zsindelyek, fakéreg, fapálcikák, faszegek (cipészeknek), skatulyaforgács, szita- és rostakávák stb. L. még *Faárúk*.

G. K.

Haskorc, a marhánál a térdkaláctól a hasra huzódó bőrkettőzet, melynek fogásáról itélik meg a marha hizását.

Haslábuak (Állat, Gastropoda), a lágytestű állatok körének egyik osztálya. Testük leggyakrab-

léssel; ásványvízforrásokkal és gyengén látogattott fürdővel. Plebániatemplomában megtekintésre méltó a lovagkapolna (a XIV. sz.-ból).

Hasskarl *Jusztusz Károly*, német utazó, szül. Kasselban 1811 december 6., megh. u. o. 1894 január 5. 1836—46. Jáva szigetén a buitenzorgi fűvészkert igazgatója volt és a sziget növényzetéről több munkát írt, miután hazájába visszatért. 1852—54. Peruban járt, honnan a németalföldi kormány megbízásából kinafa-csemetéket és magvakat csempészett ki. Ő honosította meg e nevezetes orvosi növényt Jávában.

Hassler (Haszler) *Hans Leo*, német zenész, szül. Nürnbergben 1564., meghalt M/m. Frankfurtban 1612 jun. 8-án. 1585. augsburgi orgonista, 1601. II. Rudolf osztrák császár udvari zenésze s 1608. drezdai udvari orgonista lett. Ő az evangélikus egyházi énekek kellemes melódiáinak megteremtője. Művei: *Lustgarten neuer deutscher Gesänge zu 4—8 Stimmen* (Nürnberg 1601); *Psalmen und christliche Gesänge* (1601, Lipese 1777).

Haszán ibn Thábit, medinai arab költő a Khazrads-törzsből; Mohammednek Medinába való kivándorlása után az iszlám hitre tért és költeményeiben a prófétát dicsőítette, ellenségeit pedig gánésolta. 674. halt meg, állítólag 100—120 éves korában. Divánját Tunishan és Bombayban 1281. (hidsra) adták ki; most Hirschfeld Hartwig készíti elő kritikai kiadását, melynek tervrajzát az 1892. Londonban tartott orientalista kongresszus alkalmával mutatta be. V. ö. *Transactions of the IX Internat. Congress of Orientalists* (London 1893), I. köt.

Haszuniták, a Hasszun patriárka tanaihoz hű örmény keresztények elnevezése.

Hasta (lat.), a rómaiaknál a nagy (4 m. hosszú) nehéz lándsza, melyet korábban *quaris*-nek neveztek, amiért is az e fegyverrel harcoló gyalogosokat *quirdes*-eknek hitták. Mariusig valamennyi legionarius a nagy H.-val volt felfegyverezve. Marius korától kezdve csakis a triarik harcoltak H.-val. H. *fetialis*-nak nevezték azt a lándsát, melyet harchirdetéskor ellenséges területre hajítottak; H. *pura*, egy vasesücs nélküli lándsza volt, melyet vitézséggel kiérdemelt kitüntetésül adtak a római katonának; a H. *cruenta* vörös (véres) lándsza volt, melyet ellenséges város elfoglalásakor kitztek, jeléül annak, hogy a katonák préda után járhatnak. A H. *velitaris* egy 1·20 m. hosszú, alig 2 cm. vastag hajtó-dárda volt; a H. *ansata* pedig szij segítségével hajították. Nyilvános események helyén is a régi rómaiak egy H.-t állítottak fel (H. *ensoria*, *locationis*, *venditionis*, *publica* stb.). *Sub H. elatni* a. m. elárverezni valamit. — *Hastatus* vagy *hastiformis* a botanikában a. m. dárda-képi (l. o.).

Hastati (lat.), dárdások, római nehézfegyverzetű gyalogos katonák, akik a légio csatarendjében a második sort képezték, holott az első sorban a *principes*, a harmadikban a *triarii* (hárompróbások) állottak.

Hastenbeck, falu Hannovera porosz kerületben, 6 km.-nyire Hamelntól, (1890) 410 lak. Ismeretes azon győzelemről, melyet a d'Estrées vezérelte alatt álló franciák 1757 jul. 31-én Cumberland hercegnék angol hadain kivívtak.

foglal helyet. Altalános okból származó haszvízkórnál az okra irányuló gyógykezelés van javulva. Izolált haszvízkórnál az esetleges daganat eltávolítása, hughyhajtók és ezek sikertelensége esetében lecsapolás alkalmazandók. L. *Vizkórság.*

Haszan (arab) a. m. *szép*, gyakori arab tulajdonnév. Az iszlámban legismertebb H. Ali khalifa és neje, Fátima fia, Mohammed próféta unokája; 661. atyja halála után ő következett mint khalifa, de hat heti uralkodás után vetélytársa Mu'ávija Sziria helytartója javára lemondott. Megh. Medinában 699. Testvére volt Huszejn (l. o.), mind a kettőt együtt a mohammedánok *Haszanein*, azaz: a két H.-nak nevezik. E kettősszámú névalak is gyakran fordul elő mint önálló tulajdonnév. a—n.

Haszbeia (Hasbia), város Közép-Sziriában, a Dsebel-ész-Seik (a régi Hermon) Ny-i lejtőjén, olajfa és szőlőligetek közt, 5000, nagyobbára druzlak. Közéleben van az Ain Haszbani, amelyet a Jordán forrásának tartanak.

Hasze, hossz mérték Turkisztanban = 1.067 m.

Hászkoj, 1. *H.* (Chaszkoj, Chaszkoivo), az ugyanily nevű keletrumi kerületnek (3517 km² ter., 123,168 lak.) székhelye, a Marica-völgyében. (1888) 14,191 lak., postó- és szőnyegszővéssel. — 2. *H.* Konstantinápoly (l. o.) egyik külvárosa, amelyben csaknem kizárólag zsidók laknak.

Haszmoneusok, l. *Makkabeusok.*

Használat (Usus), személyes szolgálat, melynél fogva a jogosult valamely idegen dolgot állagának megsértése nélkül s kiméltetésével, a magának szükségére természetben használhat. A dolog gyümölcsének élvezésére a H. csak akkor ad jogot, ha a dolog használata éppen gyümölcsének huzzásában áll. A H. mértéke a jogosítottnak szüksége, a H. joga tehát csak addig terjed, ameddig a jogosítottnak magának arra szüksége van. S ez által lényegesen különbözik a hasznélvezettől (l. o.). Az osztrák polgári tkv 506. §-a szerint a szükség mérvét a H. megkezdésének időpontja határozza meg; a jogosítottnak állásában v. foglalkozásában utóbb történt változások tágabb használatra igényt nem adnak. A jogot, mert mértéke a személyes szükséglet, másra átruházni nem lehet. A dolgot jó karban tartani, a dolgon fekvő minden rendes és rendkívüli terheket viselni a tulajdonos tartozik. Csak ha a költségek nagyobbak mint a tulajdonosnak megmaradó haszon, tartozik a jogosított a többletet viselni, vagy a H.-ról lemondani. A H. joga megszűnik a jogosított természetű személy halálával, a jogi személy megszűntével. Ha a H. tárgya ingatlan, harmadik jóhiszemű tulajdonossal szemben csak a nyilvánkönyvileg bejegyzett H. érvényesíthető.

Hasznos, nagyközség Heves vmegyé hatvani j.-ban, (1891) 1734 magyar és tót lak. A község feletti kopasz hegyen régi várának maradványai látszanak, ez ősbirtoka volt a Rathold nemből eredt s régen kihalt Hasznosy-családnak, melynek egyik fia Domokos 1313—21. az ország nádora volt. A H.-i várat eszterterti várnak is nevezték. Történetét homály fedi.

Hasznos, ami valamely érdekemet kielégíti, illetőleg ez érdek kielégítésére szolgáló kívánságomnak eleget tesz. A H.-tól ennél fogva gyarapodásomat remélem, a káros esőkkentésemet

Hatib, prédikáló lelkész-féle a mohammedánoknál. Hatibnak nevezik azt az egyházi férfit, ki a *hatibet* mondja. A *hatibe* alatt pedig értendő a pénteki isteni tiszteletok alkalmával mondani szokott innepélyes nyilvános ima.

Hátifi *Abdalluh*, Dsámból származott persa költő, a híres Abdurrahmán Dsámi unokaövesese. Megh. 1521. Nizámi példájára regényes époszokat írt. A sokszor megénekelt érzékeny történetet Lejla és Medsnun szerelmét tárgyaló éposza a legsikerültebb műve. Írt még három más mű-époszt, ezek: Timurnáme (Timur, azaz Tamerlán könyve); Sirin és Khoszrev, továbbá Heft menzer (a hét pavillon), mely Nizámi Hét szépségének (Heft pejker) felel meg. KÉAL.

Hátim (Hátem Tajj), iszlám előtti arab hős és költő a délarab Tajj törzsből. Nagylelkűsége és bőkezűsége az arab erények mintaképévé tették; egész mondakör fűződik nevéhez. Mohammed fel-lépését nem érte meg; íta 'Adi az iszlámhoz sze-gődött és Ali ügyeért hareolt. — H. dlváuját *Has-soun* ulta ki Londonban 1872. G—N.

Hátizmok, l. *Hát*.

Hátlap v. *hátsólap* (franc. revers), a pénznek az a lapja, amelyen az ország cimere van; neve-zik íráslapnak is. L. *Előlap* és *Avers*.

Hátmeg (Zahatya), kisközség Bereg vmegyé felvidéki j.-ában, (1891) 1421 rutén és német lakos-sal, postahivatallal és postatakarékpénztárral. H. a Hosszuhát nevű erdőszög K-i oldalán fekszik, egykor a krajnai kiváltságolt vajdasághoz tarto-zott munkácsi uradalmi orosz község volt, mely a XV. és XVI. sz.-ban Hegyelőnek neveztetett. Schönborn-Buchheim Ervin grófnak itt vasére-bányája és vasgyára van. TU—V.

Hátmosás, a juhok testén lévő gyapju mosása. Megkülönböztetnek *természetes* és *mesterséges* H.-t. Természetes az, midőn a juhokat legalább 17° C. meleg folyó- v. tóvizben mossák, ellenben mester-séges, ha melegített vizet v. esetleg mosószert is használnak a H.-hoz. A természetes H. többnyire előnyösebb a mesterségesnél, mert csekélyebb be-rendezést igényel, tehát olcsóbb, és gyorsabban is megy, de kellő sikere csak akkor van, ha a gyapju kevés és könnyen oldódó zsirt tartalmaz. A H.-t, mely május végén v. június elején kezdődik, 12 órával előbb a juhok beáztatása előzi meg, hogy a gyapjuban lévő piszok és zsir meglágyuljon; azután arról gondoskodnak, hogy a juhok mo-sásig meg ne száradjanak. A természetes H.-nak 2 nemét különböztetik meg, u. m. az *usztatást* és a *zuhanymosást*. Usztatás az, midőn a juhokat va-lamely folyó, tó v. vízmedencében 20—25 m. hosz-szuságban kijelölt és ugrasztóval ellátott usztatón 2—4-szer átusztatják. Az usztatóban néha embe-rek vannak felállítva, kik a feljűk uszó juhokat megfogják, és 3—5 percig kézzel mossák. A zu-hanymosásnál körülbelül 1-5 m. magasságból 4—5 ujnyi vastag vízszugarat folytatnak a juhra, s utóbbít úgy forgatják, hogy a vízszugar felváltva minden egyes testrészt érje; befejezett mosás után pedig még megusztatják a juhot, hogy a zu-hany által összekuszált gyapju természetes hely-zetét visszanyerje. A mesterséges H. kádakban és pedig v. 23—25° C. meleg tiszta vízben, v. *mosószerrrel* ellátott vízben történik, befejezett